

EMANUELE CASAMASSIMA

A Corvin-kódexek néhány másolójára vonatkozó észrevételek és megjegyzések

A Biblioteca Corvinával kapcsolatos, régi hagyományokkal rendelkező és módszereiben kifinomodott tanulmányok, mint ismeretes, utánzásra méltó és részben végleges¹ eredményekhez vezettek, legalábbis a gyűjtemény kialakulását, e gyűjteménynek a Quattrocento művelődéstörténetében való jelentőségét, a kódexek sorsát, a miniatúrát (legújabbban gyönyörködhattünk abban a szép kötetben, amely BERKOVITS Ilona műve²), valamint a köteteket illetően. A kutatás most a megmaradt kódexek írásának a vizsgálatára összpontosul, továbbá a másolók és a kalligrafusok személyének a meghatározására és értékelésére törekszik. A paleográfiának a humanista kor megismerése terén legújabbban elért eredményei a Corvina kutatásokban jelentős módon tükröződnek. Rendelkezésünkre állnak annak a rendszeres munkának első eredményei, amelyeket a kérdés egyik szakértője — CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának a vezetője — ért el Petrus CENNINIUS-ról, MÁTYÁS király scriptoráról 1958-ban írt tanulmányával;³ a *Scriptorium* 1963. évi első kötetében megjelent tanulmányában⁴ a kérdés magyar kutatója egybegyűjti és összehangolja a másolókra és az írástípusokra vonatkozó adatok nagy részét, amelyek szétszóródtak a Corvina Könyvtárról szóló mérhetetlenül gazdag irodalomban. A kutatásnak mégis csak a kezdetén vagyunk: a közlések közül igen sok arra vár, hogy kritikai szempontból való felülvizsgálásuk megtörténjék; nem kicsi a száma azoknak az írásoknak, amelyek bár keltezéssel vannak ellátva, és azonosításuk is megtörtént, mégis pontos meghatározásra szorulnak; azoknak a kódexeknek a betűtípusai (litterae), amelyeket nem szignáltak a másolók (vagyis a kódexek jelentős része) bármiféle osztályozástól is még nagyon távol vannak. Végül még meg kell kísérelni a levéltári kutatás (elsősorban a firenzei Archivio di Stato-ra kell gondolni) nehezen járható és bizonytalan útját, amely a stilisztikai vizsgálat elengedhetetlen kiegészítője.

Egyes meghatározott kérdésekre vonatkozó megjegyzéseim szerény hozzájárulások kívánnak lenni a Corvin-kódexekkel foglalkozó tanulmányok új irányzatához. Engedjék meg nekem, hogy észrevételeim alapján újbóli

¹ Vö. ZOLNAI Klára — FITZ József: *Bibliographia Bibliothecae regis Mathiae Corvini. Mátyás király könyvtárának irodalma*. Bp. 1942. és a legújabb kutatásokra vonatkozó irodalom: CSAPODI — GÁRDONYI K.: *Les scribes de la Bibliothèque du roi Mathias*. *Scriptorium*. XVIII. 1963. I. 25—49. l.

² BERKOVITS E.: *Miniature del Rinascimento nella biblioteca di Mattia Corvino*. Milano, 1964.

³ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Mátyás király könyvtárának scriptorai: Petrus Cenninius*. Magy. Könyvszemle, 1958. 327—344. l.

⁴ CSAPODINÉ: *Les scribes...*

megvizsgálásra javaslatba kerüljön néhány kódex, amelynek eredete korábban tisztázottnak s a másolók személye bizonyítottan látszott. Ezek közül számos megállapítás „raison d'être”-je inkább a hagyományon alapult, mintsem bizonyított megalapozottságukban. Gyűjtésem hézagos lesz: kevés másoló neve esik ki a hagyományos jegyzékből, kevés kódex kerül ki egyik vagy másik másolóra vonatkozó katalógusból, két vagy három kézirat több-kevesbé jelentős keltezése kiigazításra szorul, végül néhány régi feltevést megerősíthetünk.⁵

A két időszak első részében, amelyben megnövekszik a Corvin-kódexek állománya, vagyis azokban az években, amelyek 1470 körüliek (a másik időszak, mint tudjuk, MÁTYÁS uralkodásának utolsó éveire esik), kevés másoló neve ismeretes. A kódexek a legtöbb esetben nem különböznek egymástól különleges módon, a „littera antiqua” minősége és a díszítés alapján, amely ugyancsak régimódi, fehér indafonatos, úgyszólván mondhatnánk, hogy a korabeli firenzei scriptorok középértékű terméke: olyan kötetek ezek, amelyek kétségen kívüli esztétikai értékük mellett le nem tagadható korlátokkal jelentkeznek mind az írás kalligrafikus jellegét, mind pedig a szöveg általános képét illetően. Minden bizonnyal jelentősége van annak, ha e Corvin-kódexek közül nem egyet (pl. azoknak a kódexeknek javarészét, amelyeket a budapesti Egyetemi Könyvtár őriz⁶) hagyományosan Vespasiano da BISTICCI „bottega”-jából származtatnak. Szabad legyen kimondani, hogy ez a megállapítás, amely semmiképpen sem bántó, miután általános jellegű, és mert nem von maga után stílusítéletet, gyakran minden alapot nélkülöz. ULLMANT idézve⁷ megismételjük, hogy nem beszélhetünk olyan írás- vagy miniatúra-stílusról, amelyet Vespasiano da BISTICCI sugalmazott volna, amely sajátos lett volna azokra a kötetekre, amelyeket ő egyszerűen átiratott vagy még egyszerűbben eladott.

A Corvin-kódexek katalógusában ezekre az évekre vonatkoztatva tehát, „a könyvkereskedők hercegén” (akit egyébként a jelek szerint csak két kéziratban említenek meg),⁸ és Giovan Francesco MARZI da S. Gemignano kívül, aki egy szerény figura, s aki három kódexet jelöl meg kézjegyével,⁹ két

⁵ Mielőtt tovább jutnánk, bizonyos kérdések tisztázásra szorulnak. Az első megfontolás a „Corvin-kódexek” kifejezéssel kapcsolatos; ennek tanulmányomban a következő értelmet adom: ide tartoznak azok a kéziratok, amelyeket kimondottan MÁTYÁS király számára készítettek és könyvtárának állományába soroltak; továbbá más eredetű kéziratok, amelyek történetük adott időpontjában e gyűjteményhez tartoztak; végül olyan kódexek, amelyeket a Bibliotheca Corvina számára készítettek, de amelyek az uralkodó halála következtében sosem jutottak el Budára. Tanulmányom olvasása során könnyű lesz megállapítani, hogy vizsgálódásaim a humanista betűtípusra („litterae”) korlátozódnak.

⁶ Így BERKOVITS idézett művében általában a dekoráció (díszítés) alapján VESPASIANO bottegájában készülteknek tekintik a budapesti Egyetemi Könyvtár „Cod. Lat. 2., 3., 6., 7., 8., 10.” kódexeit. (Vö. 119—121. l.)

⁷ ULLMAN, B. L.: *The origin and development of humanistic script*. Roma, 1960. 131—133. l.

⁸ A budapesti Egyetemi Könyvtár „Cod. Lat. 1”: C. IV „Vespasianus librarius florentinus fecit fieri Florentiae”; a bécsi Nemzeti Könyvtár „Cod. Lat. 139”, a hátsó tábla belső részén: „Vespasianus florentinus vendidit.”

⁹ A bécsi („Cod. Lat. 22.” és „Cod. Lat. 10489”) és a newyorki Public Library (Collection Spencer) LIVIUS-kódexei. Gio. Francesco MARZI da S. Gemignano régi betűtípussal író scriptorra ld. DE MARINIS, T.: *La Biblioteca napoletana dei re d'Aragona*. Milano, 1947—1952. I. 105. l. n. 9. II. 167. l. és IV. 249. t. MARZI 1440-ben született; két kódexben „librarius”-ként írja alá magát. A MARZI-ak családfáját a Dei iratok között lehet megtalálni a firenzei Állami Levéltárban, XXXI, 37.

jelentékeny másolóval: Gherardo di Giovanni del CIRIAGIOval és Pietro CENNINivel találkozunk. CIRIAGIO, vagyis a firenzei második régi betűtípussal író „scriptores” nemzedék egyik legjelentősebbikének neve hagyományosan össze van kapcsolva a göttingeni Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek „Cod. philol. 36.” kötetével, amely ARISZTOTELÉSZ *Liber physico-rum*-át tartalmazza Johannes ARGYROPYLUS latin fordításában.¹⁰

Ennek a felfogásnak (amelyet, ha fenntartással is, elfogadott CSAPODINÉ) az előzményeire való egyetlen utalás elég ahhoz, hogy kimutassuk: jellegzetes szakmai félreértéssel állunk szemben. A valóságban ezt a kéziratot azok, akiknek módjukban állt megvizsgálni, sosem tulajdonították Gherardo di Giovanni del CIRIAGIO kezemunkájának. Chr. G. HEYNE, aki filológus és a kéziratok jó ismerője, e kódexszel kapcsolatban 1782-ben írt szakavatott levelében a firenzei másoló írására utalt sokkal inkább azért, hogy általánosságban megjelölje a betűtípust, amely humanista jellegű, mintsem, hogy neki tulajdonította volna a kódex írását. Körülbelül egy évszázaddal később, 1884-ben, O. von GEBHARDT, akinek a göttingeni kódex szakavatott, részletes leírását köszönhetjük, annak érdekében, hogy HEYNE egyik kitételével kapcsolatban¹¹ a téves értelmezésnek még a látszatát is elkerülje, határozottan, kifejezetten tagadta, e levelet értelmezve, hogy a „Cod. philol. 36”-ot CIRIAGIO kezemunkájának lehetne tulajdonítani: „Jener Ciriagi war sicher nicht der Schreiber der Göttinger Aristoteleshandschrift.”¹²

Ezen a ponton, von GEBHARDT szavahihetősége alapján, aki pedig értékes szakértő volt, ha szomorú szívvel is, de máris kitörölhetjük a Bibliotheca Corvina másolóinak a jegyzékéből a termékeny CIRIAGIO nevét. A stílus minőségében olyannyira eltérő írások összehasonlításának az eredménye ezúttal nem ad helyet bizonytalanságoknak, az összehasonlítás döntő jellegű: Gherardo di Giovanni del CIRIAGIO mesterkéletlen, erőteljes, a POGGIANO által készített¹³ mintához hű antikváját semmiképpen sem lehet összetéveszteni a göttingeni Egyetemi Könyvtár „Cod. philol. 36.” szabályos, sőt stilizált, de ugyanakkor erő és jelleg nélküli írásaival.

Eltérő a hibatípusa annak a Corvin-kódexnek, amely egy másik német könyvtár állományába tartozik. Battista GUARINI *De ordine docendi ac studendi* című és a jénai Egyetemi Könyvtárban őrzött (Bos. 8°.1) kis művének a végén, c. 34^v a következő időmegjelölés található: „E Ferrara XVII. Aprilis 1459”. A kódex keletkezésének ezt az időpontját ma habozás nélkül elfogadják, ez az idő egy hónap különbséggel megfelel a mű elkészítésének (1459. március 17) az időpontjával; egy névtelen ferrarai scriptor is helyet kapott ily módon a Corvina Könyvtár másolói között.¹⁴ Nos, ez a beírás, amely a másolat elkészítési idejét jelzi, azonnal gyanúsnak tűnik; az út rövid

¹⁰ Vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs*... 37. l. *Verzeichniss der Handschriften im preussischen Staate*. I. Hannover 1. Göttingen 1. Berlin, 1893. 11—12. l.

¹¹ „Ich habe einen Poggius de varietate fortunae vor mir, der fast eben der Hand zu seyn scheint: An diesem stehet am Ende Scripti per me Gherardum Johannis Ciriagi civem et notarium florentium de a. 1450, die 17 junii”. Chr. G. HEYNE levelét O. Von GEBHARDT tette közzé (l. köv. jegyzetet).

¹² GEBHARDT, O. von: *Ein Codex Corvinianus in der Universitätsbibliothek zu Göttingen*. Cbl. Bibl. Wes. I. 1884. 133—151. l., kül. 149—150. l. jegyzetben.

¹³ CIRIAGIO régi betűtípusára ld. ULLMAN: *Id. m.* 111—118., 128—130., 132—134. l. és 60—63. ábr. CIRIAGIO írására vonatk. értékelésre ld. CENCETTI, G.: *Lineamenti di storia della scrittura latina*. Bologna, 1956. 273—275. l.

¹⁴ Vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs*... 35. l.

a kételytől a bizonyosságig annak a megállapításában, hogy itt egészen más dolgról van szó, még akkor is, ha a kéziratot nem áll módunkban megvizsgálni. Erika TRÖGER cikkében¹⁵ olvashatjuk a kódex leírását. Ebből könnyen megállapíthatjuk, hogy a másolat átírásának a feltételezett ideje a valóságban GUARINO Veronese fiához írt levelének „datum”-a; ez a levél ennek a kódexszövegnek a végén, ahhoz kapcsolódva maradt ránk. Egybevetve mindezt GUARINO levelezésével,¹⁶ megerősíthetjük ezt a következtetést, am lyre alig volt szükség. A jénai kódexen kívül ugyanez a „datum”, amely egyébként GUARINO Veronesének megszokott kifejezési formája, feltűnik a berlini „Lat. 4° 566” jelzetűben is. Battista GUARINI értekezésének a jénai Egyetemi Könyvtárban levő másolata ferrarai eredetű lehet; de ezt, ha lehetséges, más ismertető elemek alapján kell majd megállapítani, elsősorban az írás és a díszítés vizsgálatával. A kódex vizsgálata a keltezés miatt is nyilvánvalóan szükséges: 1459. április 17-e csak az a határidő, amelyet követően végezték el a másolást.

A Corvin-kódexek írástanulmányozása legjelentősebb eredményeként könyvelhetjük el azoknak a kéziratoknak a jegyzékét, amelyeket filológiai pontossága miatt rendkívüli képességű másolónak, szövegek kiadójának, Pietro CENNININEK¹⁷ köszönhetünk. Ahhoz az 1467-ből való három kódexhez, amelyeket CENNINI szignált (az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 160” jelzetű CURTIUS Rufusa, a krakkói FRONTINUS, amely a Czartoryski Könyvtár 1514. kódexe, Blondus FLAVIUS *Roma instaurata* c. munkája a győri Püspöki Papnevelde Könyvtárában, „ms. I. 1.”), CSAPODINÉ az írások kifogástalan összehasonlításával három másik kódexet sorolhatott: a bécsi Nemzeti Könyvtár birtokában levő DECEMBRIUS fordítású APPIANUST („Cod. Lat. 133”), ASCONIUS PEDIANUSNAK az Országos Széchényi Könyvtárban levő *Enarrationes in Ciceronis orationes* c. művét („Clmae 427”) és a budapesti Egyetemi Könyvtár SUTTONIUSÁT („Cod. Lat. 13”).¹⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 415” (S. BASILIUS: *De divinitate filii et spiritus sancti, de spiritu sancto* Georgius TRAPEZUNTIUS fordításában) kézírata esetében, amely a letagadhatatlan régi kancelláriai írás sajátosságai és díszítése miatt már jóideje a humanista-másoló nevéhez van fűzve, CSAPODINÉ bizonytalannak mutatkozik, és véleményünk szerint nem helytelenül, hogy vajon felvegye-e vagy sem a CENNINI által másoltak közé. — MÁTYÁS király „scriptor”-ainak katalógusában ezzel szemben szerepel Pietro CENNINI munkájaként egészen váratlan módon ugyanennek a könyvtárnak a „Clmae 426” jelzetű kódexe, S. BASILIUS egy másik művének, a *Homiliae*-nek a másolata, EUSTACHIUS Diaconus latin fordításában.¹⁹ Ez utóbbi tulajdonításáért engedjék meg, hogy eltérő nézetünket kifejthessük. A két „litterae” egybevetése feleslegessé teszi a hosszú magyarázatot. Az Országos Széchényi Könyvtár általunk említett „Clmae 160” jelzetű CURTIUS Rufusa, amely szignált és datált, kitűnően képviseli CENNINI írását:²⁰ az ún. humanista kurzív könyv-

¹⁵ TRÖGER, E.: *Handschriften aus der Bibliotheca Corvina in den Bibliotheken der Deutschen Demokratischen Republik*. Zbl. Bibl. Wes. 78. 1964. 156—158. l.

¹⁶ *Epistolario di Guarino Veronese*, raccolto, ordinato, illustrato da R. SABBADINI. II. Venezia, 1916. nr. 911. 655—656. l.

¹⁷ Vö. elsősorban ULLMAN: *Id. m.* 70., 123—126., 132. l.

¹⁸ CSAPODI—GÁRDONYI: . . . *Petrus Cenninius*.

¹⁹ CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 46. l.

²⁰ A facsimilét ld. CSAPODINÉ: *Id. m.* 11. t.

írást, amelyet Niccolò NICCOLI alakított ki a század elején, a firenzei bastard humanista jellegű („all'antica”, ahogy abban az időben mondták) átdolgozásával. A „Clmae 426”²¹ írásának közös vonásai vannak Pietro CENNINI betűtípusával csupán a kort illetően, ha akarjuk, de részben és más módon a ductus kurzív jellegében. Nyilvánvalóan egy késő gótikus írástípusról van szó, ráadásul olyan írás formájában, amelyet nem-olasz jellegűnek lehetne elnevezni. Emlékeztetnünk kell arra, hogy a kódex díszítését HOFFMANN Edith egy budai miniátorok tulajdonította,²² MÁTYÁS király első ún. címerfestőjének, és hogy HERMANN 1932-ben a kódexet magyar másoló művének tartotta.²³ A Magyarországon készített kódexekkel kapcsolatos kérdésekre a későbbiek során még visszatérünk.

MÁTYÁS király uralkodásának utolsó évtizede, ennek különösen néhány utolsó éve, annak az időszaknak felel meg, amiben sokkal gyakrabban szignálják és datálják a Corvin-kódexeket. Néhány éve Firenzében az írásban és a díszítésben lényeges változások következtek be; a miniátorok és másolók régi nemzedéke ugyan még működik, de megerősödik és helyet biztosít magának egy másik, modern nemzedék: a mértéktartó miniatúratípust, amelyet a fehér indafonatos díszítés képvisel, Gherardo és di Monte del FORA, valamint Attavante degli ATTAVANTI fényűző díszítései követik. Változások következtek be az antikva betűtípusban is, amely egyre inkább gondosan legömbölyített és elfinomított mértani alakzatokat ölt, harmonikusan megegyezve a könyvben alkalmazott epigrafikus fejezetkezdő, kapitális betűkkel. Ebben az időben találkoznak a Corvin-kódexek másolói között az 1400-as évek végén működő legnevezetesebb kalligráfusok nevével (ettől a korszaktól kezdve a fogalom meghatározása törvényessé válik). Ilyen kalligrafus Antonio SINIBALDI, aki a tiszta firenzei szabályok szerint kialakított antikva betűtípus utolsó képviselője,²⁴ továbbá Alessandro da VERRAZZANO, aki SINIBALDIVAL rokon,²⁵ a ferrarai Sigismondo de SIGISMONDI, aki Firenzében működött.

²¹ BERKOVITS: *Id. m.* 29. ábra.

²² HOFFMANN Edit: *Mátyás király budai műhelyének címerfestője*. Magy. Könyvszle, 1923. 171–175. l. BERKOVITS: *Id. m.* 84. l.

²³ HERMANN, H. J.: *Die Handschriften und Inkunabeln der italienischen Renaissance. 3. Mittelitalien: Toskana, Umbrien, Rom.* (Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften in Österreich. N. F. Bd. VIII., Teil VI. (3.) 41. l., a „Clmae 426”, azelőtt bécsi „Cod. Lat. 1076” („Vermutlich in Ofen um 1470 für den König Matthias Corvinus (1458–1490), wohl von einem ungarischen Schreiber geschrieben und von einem florentinischen Miniator illuminiert.”) — Újra elolvasva CSAPODINÉ mindkét tanulmányát figyeltem fel arra, hogy a „Clmae 426” jelzetű kódex esetében minden valószínűség szerint nem lehet szó arról, hogy a kódexet új scriptornak kellene tulajdonítani, hanem csupán a szignatúrák egyszerű cseréjének esete foroghat fenn: valamilyen elnézés következtében a „Clmae 426” foglalta el illetéktelenül a „Clmae 415” helyét. Hogyan lehetne máskülönben megmagyarázni a kódex körül jelentkező csendet, a magyar kutató ugyanis e kódexet korábban (ld. a *Les scribeurs... című tanulmányt*) már CENNININEK tulajdonította.

²⁴ Antonio SINIBALDIRA nézve ld. CSAPODINÉ utalásain kívül (*id. m.* 29–30. l.) ULLMAN: *Id. m.* 118–123., 126–128. l. és 64–68. ábrák; CENCETTI: *Id. m.* 273–274. l.; DE MARINIS: *Id. m.* I–II. passim. V., 2. ábra; SINIBALDI aláírása a neki tulajdonított három Corvin-kódex egyikén (Laur. Plut. 12. 10. S. AGOSTINO: *Questiones super gesim. c.* 300r).

²⁵ Alessandro da VERRAZANORA vonatkozóan (megjegyz. 1482–1506) ld. DE MARINIS: *Id. m.* I. 87–88. l. és II. 184., 323. l. Minden jel szerint azonos Alessandro di Bartolomeo di Lodovico di Ciece da VERRAZANOVAL, aki 1453-ban született, és aki 1480-ban kijelentette, hogy „Al bancho con Francesco Girolami” áll, „con salario di fiorini 24 l'anno”; felesége Mária, a költő Giovanni NESI testvére. VERRAZANONAK

A XV. század végének stilizált betűformájával, amelynek talán SIGISMONDO a legtudatosabb művésze, és amelyet egy következő nemzedék írástechnikusai „antiqua tonda”-nak neveznek el, kisebb jelentőségű, Firenzében működő scriptorok műveiben is találkozunk. Így a modenai Este Könyvtár két Corvin-kódexében, amelyeknek másolója magára vonatkoztatja egyenruhaként TERENTIUS szentenciáját: „Omnium rerum vicissitudo est”;²⁶ de találkozzunk a Cante da Bonagio de CANTINIS által szignált kódexekben,²⁷ NICOLAUS presbyter FAVENTINUSnál, FRANCISCUS COLLENSIS presbyternél (akit helytelenül az egy nemzedékkel korábban élt FRANCISCUS Florentinus presbyterrel tévesztenek össze),²⁸ a magát M. L. P. betűkkel szignáló másolónál, Martinus ANTONIUS presbyternél,²⁹ Ser Carolus Hilarii de FATARIISnál, a magát MT monogrammal aláíró másolónál. Ez utolsónak említett másolóval kapcsolatban, akinek nevét egyszer talán meg lehet fejteni, megjegyezzük, hogy a Corvina irodalmában N sziglával vagy MJ monogrammal van megjelölve:³⁰ nem gondolom azonban, hogy bizonytalanságok merülhetnének fel a monogram olvasása körül.

Az ún. humanista kurzív könyvirás is, amely a tudósok írásformája volt, most finom változásokon megy át a „ductus” vonatkozásában, úi. kevésbé kötötté vált azzal a mintával szemben, amely NICCOLIG vezethető vissza, és amelyet felismerünk Pietro CENNINI kódexeiben. A Corvin-kódexek egy jelentős csoportjában megtaláljuk, e kódexek Marsilius FICINUS köréből származnak, és részben a filozófus műveit tartalmazzák.³¹ E kéziratokkal kapcsolatban, amelyeket a wolfenbütteli Herzog-August-Bibliothekben őriznek, két érdekes probléma merül fel: hogy vajon a másolás munkája kinek tulajdonítható.

ismerjük néhány vulgáris fordítását. Vö. COSENZA, M. E.: *Biographical and bibliographical dictionary of the Italian humanists*. Boston, 1962. IV. 3606.; DE MARINIS: *Id. m. I. 1. 1.* feltételezi, hogy azonos VERRAZZANOVAL az a másoló, aki egyes kódexekbe „Omnium rerum vicissitudo est” szentenciát beírja. Megjegyezzük, hogy e névnek „Verrakanus” formája nem létezik, és MONTFAUCON egy olvasási hibájából ered. Ld. az Alessandro VERRAZZANO által aláírt Corvináról készített fényképet (3. ábra). (Marcianabeli cod. Lat. App. XIV. 35. CAPELLA, M.: *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, c. 207r.)

²⁶ két ESTE könyvtárbeli Corvinán (Cod. Lat. 391, Miscellanea patristica; Cod. Lat. 425, Ammiano Marcellino) a dátumban megtaláljuk a terentiusi szentenciát az ESTE könyvtárbeli „Cod. Lat. 429” (*Vite di Plutarco*) kódexben. A másoló kiletére vonatkozó feltételezést illetően ld. az Alessandro da VERRAZZANOVA vonatkozó jegyzetet.

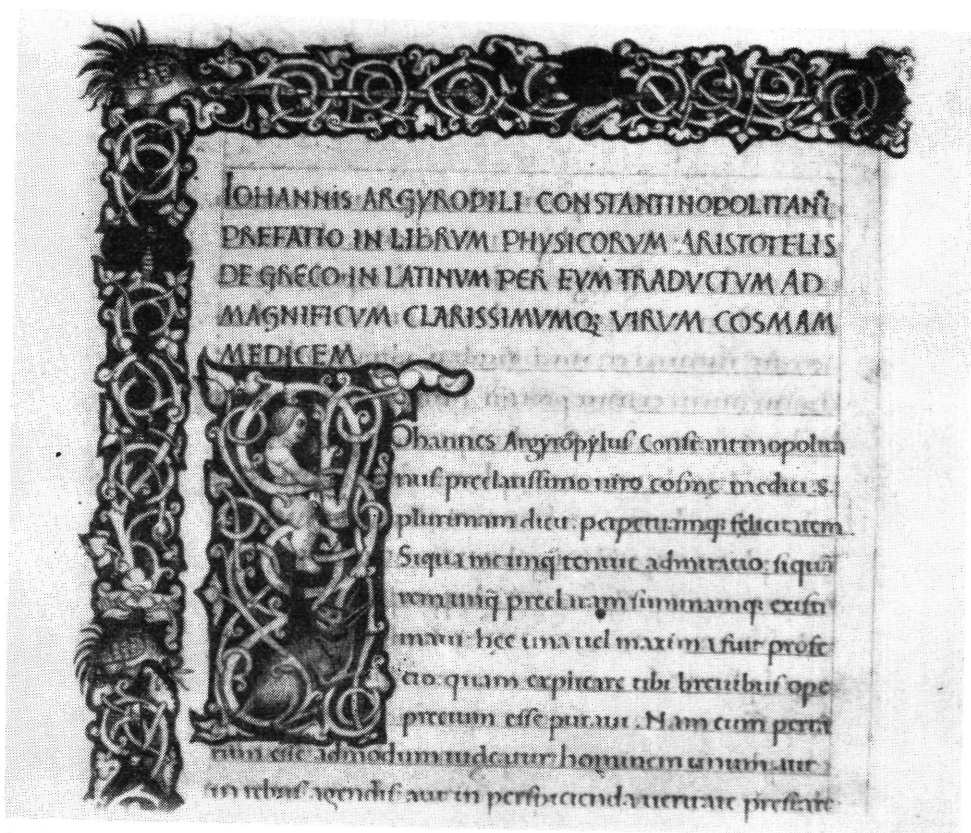
²⁷ Cante di Bonagio de CANTINISre ld. DE MARINIS: *Id. m. II. 10. 1. és III. 8—9. t.*

²⁸ Franciscus COLLENSIS, vagyis da COLLE VAL D’ELSA, aki 1485 és 1490 közt átírta Leon Battista ALBERTI *De re edicatoria* c. művét („Cod. Lat. C. o. 330” Olmütz, Káptalani Könyvtár „Presbyter Franciscus Collensis scripsit Florentiae), nem tévesztendő össze nyilvánvalóan azzal a FRANCISCUS-szal, aki firenzeinek vallja magát, S. DIONISUS Aeropagita *De coelesti hierarchia*, a besançon-i Bibliothèque Publique 166. sz. kódexében („C. 1440; Absolvi presbyter ego indignus Franciscus Florentie civitate oriundus, pridie Kalendas octobris MCCCCLVII”); vö. CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scribes* . . . 35. l. A két kódex írásának egybevetése (egyiknek sem ismerem a reprodukcióját) ezt a helyesbítést csak megerősítheti.

²⁹ A firenzei Martino ANTONIORA ld. DE MARINIS: *Id. m. I. 70. 1. II. 82. 1. és III. 114. t.*

³⁰ A *Biblioteca Corvina*ban (olasz kiad.) a szigla N betűvé alakul át, 72. l. nr. 54; MJ viszont a forma, amelyet ugyancsak tévesen alkalmaz CSAPODINÉ: *Les scribes* . . . 42—43. l.

³¹ Vö. KRISTELLER, P. O.: *Supplementum Ficinianum*. I. Firenze, 1937. LI—LII. 1.

1. ábra. *Cod. philol. 36. c. 3r.* — Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen

tio quedam hec est cum rem a nobis alio transuermemus sed non ita ut ibi totã cam constituamus alioqn status incipiet i esse non figura.

DE RHETORICA LIBER TERTIVS FINIT.

ALEXANDER VERAZANVS SCRIPSIT.

2. ábra. *Plut. 12. 10. c. 300r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

tor dicit: Qui fecerit et docuerit sic inter homines magnus
 uocabitur in regnum celorum. Sed autem uelut imperio
 charitatem qui hec scripta legimus ut in eum omnipotenti deo
 gratias agatur dominumque benedicitis qui tribuit mihi intel
 lectum: ut hec innotitiam presentium et absentium, presentis
 temporis et futuri hominum et ut uellem distere & ualuissem.
 Et in eam ac prome orati ut illius quendam turum cum quo
 annis ferme xl. de dono abis amata ulla diffensione famu
 ariter ac fideliter uixi: ut in hoc secula emulatores et imitatores
 existam et in futuro omnipotentis dei promissis cum eodem.
 p e r f r u a
 . AMEN .

POSSIDI CALAMENSIS EPISCOPI DE VITA
 ET MORIBUS SANCTI AVGVSTINI LIBELLVS
 . EXPLICIT .

. ANTONIVS SINIBALDVVS .
 . FLORENTINVS .
 . SCREPSIT .
 . FIO .
 ANNO DOMINI . M . CCCCLXXXIX .
 . P . SEP . MATH .
 . R . VNGH .

3. ábra. *Lat. App. XIV. 35. c. 207r.* —
 Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

ut eis una mecum tribuat eorum regna que sancti infine
 seculorum dare promittit perpetua Amen

I. aul. h. i. c. x. de opere isto fuito.

Exemplatibus sacris h. d. Machie in ebra Regis hungarie et
 boemie Sci. Ambrosii codices ega marinus antonius puelst
 nei gra. faul. l. sine manu propria scripti.

Opus ablatum in. idus octobris
 A. anno salu. M. CCC. LXXXIX.

4. ábra. *Plut. 14. 22. c. 224v.* — Biblio
 teca Medicea Laurenziana, Firenze

eorum translata sunt cu egyptum recepisset modica
 deniceps occasione ad singulos indigentibus romanis.
 Itaq. principatu eor. in iudicando bello ad pontum usq.
 euasim & ad syret supra egyptum flumimq. eu
 pbratim ad hiberos & herculeas columnas propagato
 vite hec uictoria magna. A imperator Pompeii me
 rito magnus appellari debuit. Ipsis autem libyam
 tenentibus: que ad Cyrenes usq. pertinet Cyrenis Apion
 lagnonum rex genere nobilis ex fecerit illis tradidit.
 Aegyptus in arcu manu: qd. in terra e nandum il
 lus cecidit.

Appiani Alexandrini Iohannis Romano: liber sunt q
 Mitridateus inscribitur. Traductio P. Candidi.

Elempu e hec epus p me Canulum hylary factam qum
 manens notariu publica florantia ad laude & gloria
 Regis Vngarie sub anno dni nri xpo xpi. M. CCCCLX
 XXVIII. die uero xxx. mensis Ianoarij. Sit semper
 Laus Deo omnipotenti Amen.

5. ábra. *Plut. 68. 19, c. 151r.* — Biblio
 teca Medicea Laurenziana, Firenze

in fortunam meam diueris consolationibus
 exhortatus abscessit. Et facem quidem secum
 iulit. Sed quanto lumine loca in quo dormie
 bam. re uera fulgorem dimisit ut expectaty
 pueros an me dormientes crebrius in clama
 rem nec an q. sub graui sopore quoquoquo
 responderent surgere potuissent. q. relictelu
 cil copia paulatim se subtrahent perit esse uer
 set. At de his ds uidet. Ego in diue spei fidu
 cia roborat. q. quidricas eps ueluternus ex
 postulat. ad dementem romane factis. antisse
 fallragante domino nihilum conuertam. Qua
 timus q. conuul i fortunis tenent. amicus my
 aq. ut cuq. sustentor. merita r. ped. neq. sal
 ti q. ba. q. ualco minime dne galle cognoscere.
 Explicat liber de uita hui Gregori pape ad
 honorem dei. Atq. serenissimi regis angarie
 laudem. Fol. 1488. u. februarij. . M.

6. ábra. *Cod. Lat. 449, c. 293v.* — Biblio
 teca Estense, Modena

sibi quippe quod ipse est. hoc mihi uos estis
quod duo sunt oculi. Vus. L. tas sumas
Mccccxxviii. f. LORENTIE.

F I N I S

Transcriptio d. of. Sebastianus Salu-
mus amicis Marsili sicm philosophi
suo seculo singularis. Non quia scriptor ip-
se sic cum ibi sapientem fuerim pro-
fessoris. Vtra pagina magister licet
indignus. Sed ut morem gererem tam
sicut pto. patre meo misarum. nanciscere
occasione comendandi me ipsum uerum
atq. ut rum inu. lo regi panome. ut
me habeat seruum undiq. potestissim.

quodam animis ex Deo manantibus mpleo
ob quam cognationem cum primum in clu-
corponibus sunt diuinitus octorm ut crea-
tis ut suscitatis subito deum tanquam pa-
trem agnouerint atq. coluerint. Confirma-
tam uo lego diuina quam aliqñ deus solus
ob solam elomontiam suam pñuncium ab
ipso elatum ad homines misit. i
vi Januarij. Mccccxxxi. Florentie.

FINIS

Lucas Fabiam de ficinis uoid Florentinus ve
loci Calamo exanauit. xxx. July. M. cccc. l.
xxxxi. Florentie.

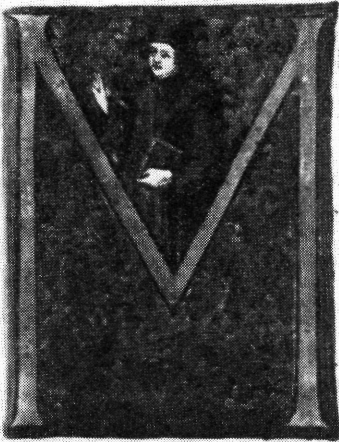
7. ábra. 12. Aug. 4°, c. 148r. — Herzog-
August-Bibliothek, Wolfenbüttel

8. ábra. Strozzi-gyűjtemény: 97, c. 205r. —
Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

VIRIBVS ID EX PLERF. CVM GITVR
MAR SILIUS FICINVS NOSTER liberos octo ge-
nuerit. dicit tractat epistolas ad duos tantum ex his colue-
rit. quos videlicet ad te misit. reliquos uero neglexerit. ad
me profecto tamq̄ ante alios necessarium pertinet excolere
reliquos. Omnes itaq; simul uelut in corpus unum redac-
tos ad Maiestatis tuæ solem mittendos existimaui ut
auides eorum remanquatur obscurus. sed omnes pariter il-
lustrentur. Maesilio interim consilium hoc meam poris-
simam comprobante. Quamobrem Maesilius ipse totu
fructu eius ualor Maestatem tuam suppliciter orauit: ut ocu-
lis sanctis tuis liberos olim suos iam tuos effectos collustrare
digneris. ut omnibus prouidisse patitur uideamur. cum
demum Regy splendoris gratia cunctos psalam splendi-
dos reddiderimus.

9. ábra. 73. Aug. fol., c. 1r. — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

PRIMUM MARCELLI TICINI
 DE CONSTANTIN EPIAS SVASADIVLI
 SV MEDICINAE MAGANIMUM

M florenmus iuliano medici vromta
 gnanimi S P D
 agnus Colmus Alagnime lu
 .Liane auus tuus patibns meus
 sape platoncum illud hiebat in or
 tibil ad egregias res agencias acco
 modatus esse q prudentiu docti
 tuqz utrez benivolentiam nullu
 certus argumentum ee ul iustiti
 prudentiaq q si amici huiusmoi
 id sint ul inuultia q prudentia q fidelit Aureu hoc
 platonis nri preceptu Colmus reipa etiam multo magis q
 rebis manni eius ut a dicitur q in certe re a rre

10. ábra. 73. Aug. fol., c. 2r. — Herzog-August-Bibliothek, Wolfenbüttel

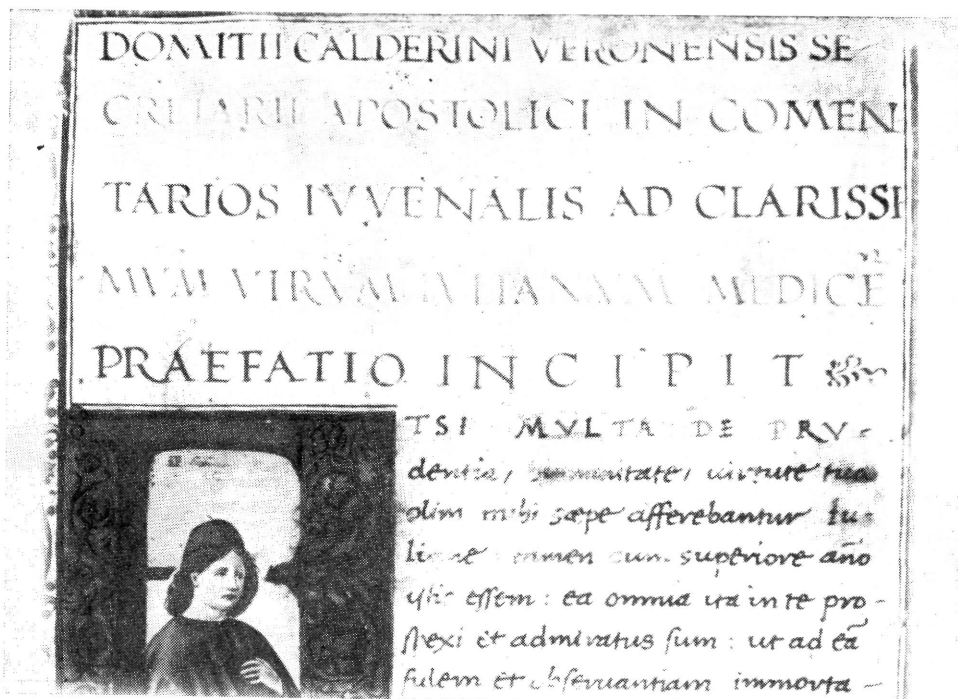
[Faint handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment.]

[Faint handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment.]

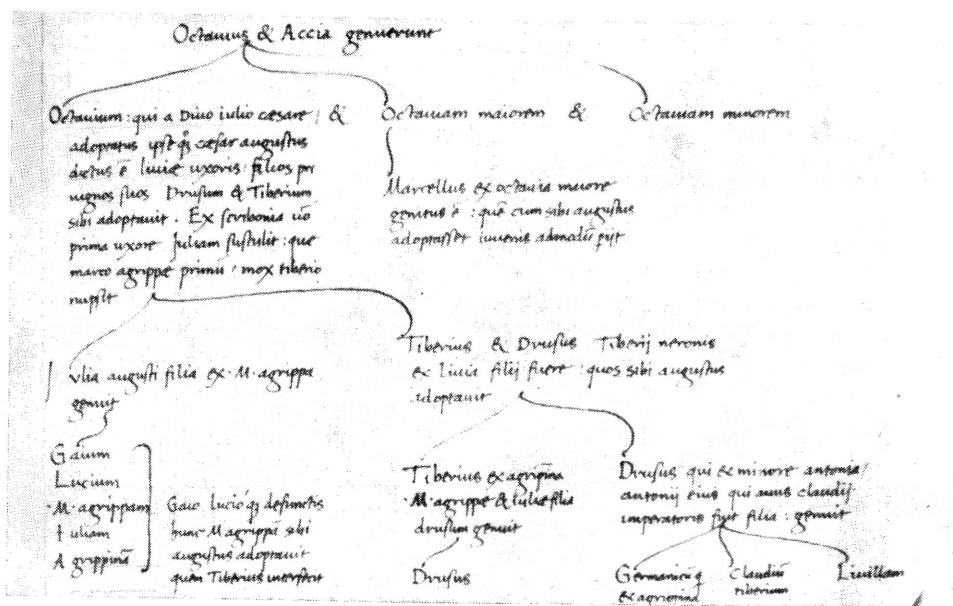
[Faint handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment.]

[Faint handwritten text in a cursive script, likely a letter or document fragment.]

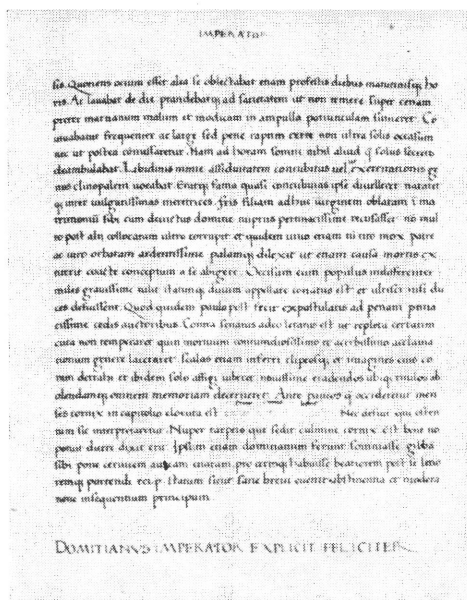
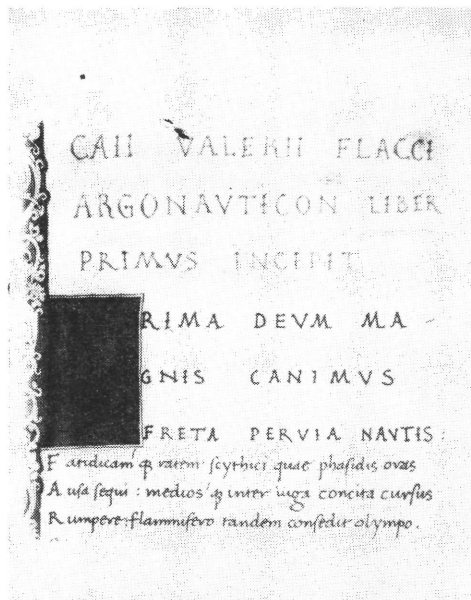
11. ábra. Panciatichi-gyűjtemény: 134, c. 9r. — Biblioteca Nazionale Centrale, Firenze

12. ábra. Acquisti e doni 233, c. 1r. — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

13. ábra. Cod. Lat. X. 31, c. 97r. — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia

14. ábra. *Cod. Lat. X. 31, c. 93r.* — Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia15. ábra. *Plut. 39. 36, c. 1r.* — Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenze

A két wolfenbütteli kézirat közül csak az egyikben, a „12. Aug. 4°” jelzetűben, amely FICINUS epistoláinak III. és IV. könyvét tartalmazza³², tűnik fel a másoló szignatúrája: a kódex Sebastiano SALVINI, a művészetek tanárának és a teológia mesterének műve, aki másoló lett, mert a szignálás szerint kedvébe akart járni Francesco GIUGNINAK és Marsilius FICINUSNAK, és hogy MÁTYÁS királynál beajánltassa magát.³³ Megjegyezzük, hogy GIUGNI („Francisco Junio magnanimo civi”) és FICINUS („Marsilio Ficino”) neve csak kötelességszerűen van betoldva. Ám ezeket a szavakat is, kétségen kívül a másoló sajátkezűleg írta le. KRISTELLERnek Sebastiano SALVINIRŐL szóló tanulmánya óta SALVINI bemutatására nincs szükség;³⁴ megjegyezhetjük mindamellett, hogy a filozófus számára, akinek rokona és meghitt bizalmasa volt, kódexet másolt („amicitia ad transcribendum ductus”). KRISTELLER a *Supplementum Ficinianum*ban Marsilius FICINUS többi másolójával együtt

³² HEINEMANN, O. von: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*. II. Abtheilung. Die Augusteischen Handschriften. IV. Wolfenbüttel, 1900. Nr. 3011. 161. l.

³³ C. 148r: „Transcripsi hoc opus equidem Sebastianus Salvinus amittinus Marsilii Fieini philosophi suo seculo singularis, non quia idem scriptor sim, cum iam pridem fuerim professor artium et in sacra pagina magister licet indignus, sed ut morem gererem (fentebb: Francisco Junio magnanimo civi) tamquam insigni philosopho patrono musarum (fentebb: Marsilio Ficino) nanciscererque occasionem commendandi me ipsum iterum atque iterum invicto régi Pannonie ut me habeat servum undique paratissimum.”

³⁴ KRISTELLER, P. O.: *Sebastiano Salvini, a Florentine humanist and theologian, and a member of Marsilio Ficino's Platonic Academy*. Didascalie, Studies in honor of A. M. Albareda. New York, 1961. 205–243. l.

tartja nyilván: RUTILIUSSzal, akit csak kódexátírásai révén ismernek és Ser Luca Fabiani de FICINISSzal.³⁵

Két másik wolfenbütteli kódex, úgy tűnik, ugyanannak a másolónak a műve, aki azt a régi kancelláriai írást alkalmazza, amely Sebastiano SALVINI betűtípusával rokon, de amely mégis eltér attól néhány sajátos részletében. E két kódex közül egyik a „2. Aug. 4°”, amely SINESIUS *De somniis* c. műve mellett FICINUS epistoláinak III. és IV. kötetét tartalmazza Filippo VALORinak MÁTYÁS királyhoz intézett bevezetésével. A másik kódex a „10. Aug. 4°”, amely PRISCIANUS Lidus szövegmagyarázatát tartalmazza TEOPHRASTUS *De intellectu et de phantasia* c. értekezéséhez FICINUS érveivel és Filippo VALORIHoz intézett bevezetésével.³⁶

Van-e lehetőség arra, hogy megnevezzük e két wolfenbütteli kódex másolóját?

HOFFMANN Edith, akinek olyan sokat köszönhet a Corvin-kódexek díszítésével kapcsolatos kutatás, azt javasolta a betűtípus egybevetése alapján, hogy a két kódex másolóját FICINUS másik scriptorában, vagyis Ser Luca FABIANI személyében jelöljék meg, akiről korábban megemlékeztünk.³⁷ A kódex hovatarozását további kutatások és megfontolások nélkül elfogadták, mígnem CSAPODINÉ rámutatott arra, hogy a „2. Aug. 4°” kódex (amely mint láttuk, SINESIUSSzal együtt FICINUS epistoláinak III. és IV. kötetét is tartalmazza) másolója nem lehet FABIANUS, e megállapítás akadályára maga a filozófus mutat rá:³⁸ FICINUS valóban 1482. május 9-én Francesco BANDINIHoz intézett levelében bejelentette, hogy epistoláinak két kötetét CORVIN MÁTYÁSNAK ajánlotta fel és hozzátette, hogy Francesco GIUGNI kódexének átírásával foglalatoskodik.³⁹ CSAPODINÉ szerint e másolat felismerhető lenne a „2. Aug. 4°” kódex jegyzete alapján. Ennek következtében mind ez a kódex, mind pedig a „10. Aug. 4°”, amely ugyanannak a kéznek az alkotása, inkább Francesco GIUGNINAK tulajdonítható, mintsem Luca FABIANINAK. CSAPODINÉ valójában függőben hagyja a döntést.

A kérdés megoldása — tehát, hogy Francesco GIUGNI vagy Luca FABIANI-e a kódex készítője — sokkal könnyebb, mint ahogy azt feltételezni lehetne. A megoldás kulcsa a CORVIN MÁTYÁSHoz intézett levélben van, amelyet Filippo VALORI a „2. Aug. 4°” kódex szövege elé helyezett:⁴⁰ ebből a levélből tudomást szerezhetünk arról, hogy a kódex, amelynek kivitelezését VALORI

³⁵ KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum*. CLXVIII. 1.

³⁶ HEINEMANN: *Id. m.* IV. 113–114. I. nr. 2924 (2. August 4°), uo. tábla (c. 2^f) 149–150. I. nr. 2994 (10 Aug. 4°) és tábl. uo. (c. 1° és 2^f).

³⁷ HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Bp. 1929. 103. l. Vö. FRANKÓI G.—FÓGEL G.—GULYÁS P.—HOFFMANN E.: *Bibliotheca Corvina* . . . Magyarból ford. ZAMBRA L. Bp. 1927. (olasz kiad.) 82. l.

³⁸ CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 35–36. és 42. l.

³⁹ Dedicavi Mathiae invicto Pannoniae regi geminos nostrarum libros epistolarum, qui nunc Francisci Junii opera exscribuntur, IX Maii, 1482. *Opera*, 856. l. (id. KRISTELLER: *Sebastiano Salvini* 243. l.)

⁴⁰ C. 1°. „Philippus Valor civis Florentinus Mathiae serenissimo Pannoniae regi plurimum se commendat. Cum apud Marsilium Ficinum nostrum Platonicum legerem prohemium eius in tertium quartumque epistolarum suarum libros iamdiu tuae maiestati dicatos atque ille diceret se audisse volumen hoc ante triennium ad te missum obiter a latronibus interceptum, dedi operam ut libri rursus exscriberentur, sperans rem gratam et nostro Ficinio et maiestati regiae me facturum. Praeterea cum legerem apud eundem, quo familiariter utor, Synesii Platonicus librum de vaticinio somniorum ab eo nuper e graeca in latinam linguam translatum et adhuc certo carentem capite, Marsili inquam caput Regium in primis librum hunc admodum honestaret atque ex pusillo

vette gondjaiba, nem az a másolat, amelyre FICINUS céloz BANDINIhez írt levelében, hanem egy új kézirat. Az uralkodóhoz „ante triennium” küldött kötetéről azt tartották, hogy a Magyarországra vivő hosszú utazás során rablók kezébe került („latronibus interceptum”). Filippo VALORI az új kéziratban egyesítette SINESIUS művét FICINUS epistoláinak két kötetével. S ez még nem minden. A két wolfenbütteli kódex gyors vizsgálatra lehetővé teszi annak megállapítását, hogy FICINUS epistolái III. és IV. kötetének másolata nem ment veszendőbe, mint ahogy hitték. Ezt a kódexet ui. a Herzog-August-Bibliothekben őrzik ugyanazon a polcon, ahol a második másolatot. KRISTELLERrel egyetértve⁴¹ határozottan elfogadhatjuk, hogy a „Cod. 12. Aug. 4°” gondozója, kiadója Francesco GIUGNI (FICINUS BANDINIhez intézett levelében GIUGNINAK a másolat elkészítésével kapcsolatban nyilvánvalóan erre a szerepére célzott), a másoló pedig Sebastiano SALVINI.⁴² Megkísérelhetjük tehát, hogy a kódex datálását közelebbről határozzuk meg: a BANDINIhez írt levélből tudjuk, hogy a „12. Aug. 4°” kódexet 1482-ben másolták; a „2. Aug. 4°” kódexet mintegy három évvel később írták, keletkezése az 1484–1485. években határozható meg. Erre a datálásra vonatkozóan egyébként megerősítést kaphatunk magában a kódexben: c. 30-on a III. könyv címéhez kapcsolódik a keltezés „Calendis octobribus 1484”, s ez minden kétely nélkül az átirási munkára vonatkozik. Ettől a dátumtól számítva nem sokkal későbbi időben, úgy tűnik számomra, meghatározható a „10. Aug. 4°” keletkezése is, amely ugyanannak a kéznek a műve.

Azt hiszem végül, hogy e két kódex esetében hovatartozásukat illetően visszakanyarodhatunk Luca FABIANI személyéhez, akit HOFFMANN javasolt. Összehasonlításul a Laur. Strozzi gyűjteménye 97. kódexének az írástípusát használhatjuk fel, amelyet 1491-ben FABIANI szignált, és amely vegyes neoplatonista közleményeket tartalmaz.⁴³ Ha egy kódex hovatartozásának megállapítására csak az írástípus egybevetése szolgál alapul, valamint a XV. sz. utolsó éveinek régi kancelláriai írásmód-sajátossága — minden közös kultúra külső képe, mely intenzív kapcsolatok útján keletkezett utánzások, a gyors elterjedés révén — valóban nem vezethet el a teljes bizonyossághoz. Az azonosítás számomra mégis módfelett valószínű, hogy úgy mondjam, meggyőző.

Az előzőktől eltérően, a Herzog-August-Bibliothek e csoportjának utolsó kódexe, a „73. Aug. fol.”, amely Marsilius FICINUS epistoláinak a VIII. kötetét tartalmazza⁴⁴ nincs átírva humanista kurzív írásra, hanem antikva betűtípusú. Nincs tehát összehasonlítási lehetőségünk Sebastiano SALVINI és Luca FABIANI eredeti írásával; a kérdés megoldásához a ficinusi körből

redderet grandiorem. Tum ille, oportune inquit admonuisti. Nam mihi quoque id in mentem venerat. Regium itaque libro huic caput esto. Accipe precor libenti animo, serenissime Rex, et lege feliciter, quae ex Platonica officina Marsilii mittimus. Certo quoque scito Valorium familiam esse maiestati tuae prae ceteris deditissimam nihilque ardentius exoptare quam regis parere mandatis”. A levél KRISTELLER, P. O.: *Supplementum Ficinianum*. I. 66. l. A facsimile a *Bibliotheca Corvinában* 149. t.).

⁴¹ KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum*. LII. 1; Uő: *Sebastiano Salvini*. 243. l.

⁴² Most figyelek fel arra, hogy egy következő levélben FICINUS arról tesz említést, hogy az 1482. évi másolat írója SALVINI: „Exscripsit autem haec amitus frater meus fere alter ego Sebastianus legitimus theologiae professor, XX Septembris 1482.” Ld. *Opera*. 857–858. l. (ld. KRISTELLER: *Sebastiano Salvini*. 243. l.)

⁴³ Vö. KRISTELLER: *Supplementum Ficinianum*. XV. l.

⁴⁴ HEINEMANN: *Id. m.* III. 378–379. l. nr. 2706.

eredő betűtípusoknak a mostaninál jóval nagyobb ismeretére volna szükség. A kódex egy részére vonatkozólag mindazonáltal lehet valamit mondani. Filippo VALORINAK MÁTYÁSHOZ írt bevezetése olyan betűtípussal írt, amely ductusában mintha valamilyen különbözőséget mutatna, ha formájában nem is, a szövegben alkalmazott antikvát illetően; olyan írástípusban készült, amely az egyes betűk szerkezetét tekintve szabálytalan jellegű, bizonytalan a betűvetés, amelyet egy dilettáns fáradozásának lehetne mondani. Lehetünk-e olyan merészek, hogy ebben az írástípusban felismerhetjük Filippo VALORI kezét, aki másolóvá képezi magát csak azért, hogy ezzel is megtsiztelje MÁTYÁS királyt? Nem ismerem VALORINAK egyetlen biztosan tőle származó antikváját sem. Másrészről a „Cod. 73. Aug. fol.” betűtípusának VALORI szokványos kurzív írásával való összehasonlítása — mintáját láthatjuk ennek a *Ricordanze della famiglia Valori* című, a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale 134. jelzetű Panciatichi gyűjteményhez tartozó kéziratban⁴⁵ — kevés fényt jelenthet a kérdés megvilágítására. Egyelőre a kérdés felvetésére korlátozom a mondandóvalómat. Bizonyos minden vonatkozásban, hogy Filippo VALORI írása, ellentétben az általános állítással, nem ismerhető fel abban a MÁTYÁSHOZ intézett levélben, amely a SINESIUS-kódex („2. Aug. 4°”) szövege előtt van. Ez a levél ugyanannak a kéznek az írása, amely a szöveget is írta: vagyis, ha elfogadjuk HOFFMANN Edithnek a kódex származásáról vallott állítását: Ser Luca FABIANIÉ.

Bartolomeo della FONTE illusztris neve alatt négy Corvin-kódex szerepel: egy laurenzianabeli, egy wolfenbütteli, egy müncheni és egy velencei marcianabeli⁴⁶. Az első, Domizius CALDERINUS JUVENALIS-komentárja (Laur. Acquisti e doni 233) és a második kódex, mely Bartolomeo della FONTE *Opera exquisitissimáját*⁴⁷ tartalmazza, minden bizonnyal ugyanannak a kéznek a műve; felismerhető ez a marcianabeli „Lat. X. 31.” néhány jegyzettel ellátott lapján és utószó vázlatain. Ez a kötet vegyes tartalmú, SUETONIUS, PLINIUS, EUTROPIUS stb. írásait foglalja magában. Ezzel szemben nem látom felismerhetőnek ugyanennek a kéznek a művét, mint ahogy FÓGEL állítja, a szöveg írástípusában is. A laurenzianabeli, a wolfenbütteli és a marcianabeli kódex jegyzetei régi kancelláriai írásmódot képviselnek, ez az írásmód rokon azzal, amelyet Marsilius FICINUS másoló használtak.

A müncheni „Cod. Lat. 341”, amely Tomaszus SENECA⁴⁸ *Historia Bononiensis*ét tartalmazza, paleográfiai szempontból semmiféle kapcsolatban sincs az előző kéziratokkal: félgótikus átírás, amely nem sokkal a XV. század után keletkezett, s amelyet általánosságban Pó-völgye környékinek lehetne elnevezni. A „Cim 341.” jelzetű kódexnek a többi kódexekkel való gyenge kapcsolatát az a 33 vers jelenti, amely a mű tartalmát foglalja össze, e verseket egy papírlapra írták, amelyet a kötés belsejébe ragasztottak; FÓGELhez csatlakozva (aki egyébként nem számol saját megállapításával) e sorok Bartolomeo della FONTE kezeírásai lennének. Annak érdekében, hogy ezen a ponton záró-

⁴⁵ Ministero della Pubblica Istruzione. *Indici e cataloghi. VII. I codici Panciatichiani della R. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze*. I. 3. Roma, 1893. 210—213. l.

⁴⁶ Vö. *Bibliotheca Corvina*, 70., 83., 76., 74. l. Ld. még CSAPODI—GÁRDONYI: *Les scripteurs* . . . 31—32. l.

⁴⁷ HEINEMANN, O. von: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel*. II. Abtheilung. Die Augusteischen Handschriften. III. Wolfenbüttel, 1898. 242—243. l. nr. 2522 és uo. tábl. (c. 1°).

⁴⁸ A facsimile tanulmányozható a *Bibliotheca Corvina*-ban 133. tábl.

következtetéshez jussunk, ami egyébként a kódex külső történetét és nem az írásmód körüli problémát érinti, a müncheni kódexnek ezt a papírlapját vagy annak fényképmásolatát kellene összehasonlítani ennek a csoportnak a többi kéziratával; erre az összehasonlításra eddig nem nyílt lehetőségem. Ami a többi kódexet illeti, csupán azt jegyezhetjük meg, hogy a régi típusú cancelláriai betű egyesíti a laurenzianabeli, a wolfenbütteli és a marcianabeli kódexek néhány lapját. Ennek összehasonlítása Bartolomeo della FONTE hitelesnek tekinthető könyvtári írásmódjával, amelyet a laurenzianabeli „39.36” jelzetű kézirat képvisel (ezt a kódexet, Valerius FLACCUS *Argonautica* c. művét a humanista barátja, Francesco SASSETTI számára írta⁴⁹), FÖGEL véleményét látszik megerősíteni.

Az a régi megállapítás tehát, amely a Corvin-kódexeknek ezt a csoportját Bartolomeo della FONTE művének tekintette, részben ma is kiállja a próbát. A kérdést azonban újra meg kell vizsgálni, az ismeretek új, szélesebb bázisáról kell elindulni, a kéziratok elemzésével, a betűtípusok összehasonlításával. Bartolomeo della FONTE kiemelkedő személyiség, akit sokféle szempont szerint kell tanulmányozni (G. MARCHESI műve elavult); nem lehet utolsó sorbeli az ő másolói és korrektori működése. Egyelőre, ami Bartolomeo della FONTÉnak a Bibliotheca Corvinában való jelenlétét illeti, nem szabad túlmenni a betűtípus alakjának általános vizsgálatán.

Az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 426” kódexe, amelyet, mint megállapítottuk, helytelenül Pietro CENNININEK tulajdonítanak, ama sok kódexek egyike, amelyet Magyarországon állítottak elő. Az 1470 körüli években vagy nem sokkal azután magyar miniátorok, főleg MÁTYÁS király ismeretlen első ún. címerfestője által díszített kéziratok között elsősorban HERMANN munkája nyomán általánosságban felismerték számos termékét annak a másolóműhelynek, amelyet az uralkodó a könyvtárhoz csatolt. Paleográfiai szempontból természetesen a legérdekesebbek a humanista írásmóddal írt kódexek. A régi betűtípusnak a magyar másolók által való utánzása a Corvin-kódexekkel kapcsolatos paleográfiának talán a legnagyobb feladata. Ha a dátumokra figyelünk (sok kódex esetében 1460 és 1470 közt járunk és egy vagy két kódex esetében ennek az évtizednek az első éveiben), el kell ismerünk, hogy a humanista grafikai reform első, Alpokon túli elterjedésének a tanújeleivel állunk szemben: ugyanúgy, mint a reneszánsz művészete, az olasz humanizmus által kialakított írástípus is igen kedvező talajra talált Magyarországon. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy az új betűtípus utánzása a budai másolóműhelyben ugyanarra az időre esik, ha nem korábbi időpontra, mint a grafikai reform elterjedése a német nyelvű országokban (nem veszem tekintetbe, természetesen az elszigetelt utánzási tényeket, amelyek kivételt alkotnak, mint pl. az antikva megjelenése a melki apátságban, ROSENHEIM Péter apátsága alatt).

A probléma, amely tehát felette összetett, nehéz, s amelyet még nehezebbé tesz az a körülmény, hogy a díszítés ezekben a kéziratokban firenzei és magyar vagy egészen firenzei alakban jelenik meg, a kérdés tehát még messze van, nem mondjuk, hogy részleges vagy ideiglenes megoldásoktól, de egyenesen attól, hogy egyáltalában fel lehessen vetni. Engedtessék meg nekem, hogy ezzel kapcsolatban egy elsőnek elhangzó megjegyzést tegyek, amely csupán három kódexre vonatkozik. A bécsi „Lat. 44.” kódex (REGIO-

⁴⁹ MARCHESI, C.: *Bartolomeo della Fonte*. Catania, 1900. 139. 1.

MONTANUS *Epitome Almagesti Ptolomei*⁵⁰ és az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 422” és „430” kódexei (XENOPHON írásai FILELFO és LAPO da Castiglionchio fordításában; ISOCRATES beszédei LAPO fordításában)⁵¹ azonos típusú régi betűkkel írottak, ugyanabban a modorban, ha nem is ugyanazzal a kézzel. Megjegyezhető, az írott lap általános hasonlóságán kívül, néhány betűnek, mint pl. a *g*, *f*, *s*, a *ct* kapcsolásának a sajátos alakja, a kezdőbetűk rajza. A megjegyzések, úgy mondhatnánk a kézenfekvőek, nagyobbaknak tűnnek REGIOMONTANUS és XENOPHON között. Mind a három kódexben az írás utánzásnak hat: a másoló az új betűtípust elfogadta, és olyan eredménnyel alkalmazta, amely mindennek mondható, csak középszerűnek nem, elárulja azonban, hogy egy másfajta szokásos „manus”-ról van szó, amely inkább kancelláriai, mint „antiquarius” jellegű. Ami a stílust illeti, a másoló vagy a másolók eredeti kialakulása későgótikusnak volna mondható. Mindez felismerhető a betű testének és szárának a viszonyában, az *f* és az *s* betűk fonalszerű megjelenésében, a kerek *r* betű gyakori használatában, egymásmelletti betűk szembehelyezkedő íveinek gyakori összevonásában, az álló *r* betű alakjában, amelyet egy vonás jelez a vonal felett, a jobboldal felé. Emlékeztetünk arra, hogy mind a három kódexben, mint elismerték, a díszítés egyetlen miniaturnak, MÁTYÁS király ún. első címerfestőjének a munkája.

Ezzel rokon modort, de szabályosabb, erőteljesebb vonalakkal, egy jobban átérzett utánzást véltek felismerni más, Magyarországon díszített, régi betűtípusú kódexekben és részben Firenzében is.⁵² Ezen a ponton azonban, és talán túlságosan is előrehaladtam egy kevésbé ismert területen, véget érnek az én jegyzeteim, észrevételeim és megjegyzéseim;⁵³ mindezek végkövetkeztetéseként megengedem magamnak, hogy kifejezésre juttassak egy óhaj, amely sok tudóban közös, azt, hogy egy nem távoli jövőben tegyék közzé az összes Corvin-kódexek írástípusának fényképgyűjteményét; ez a „corpus” páratlan értékű forrás lesz a XV. század második fele humanista írástípusainak a tanulmányozásához, és ugyanakkor a legmértőbb emlékművé lesz magának MÁTYÁS királynak és könyvtárának.

Fordította TOMBOR Tibor

⁵⁰ HERMANN, H. J.: *Id. m.* 85. l. és XXIV. t.

⁵¹ Korábbi bécsi „Cod. Lat. 178” és „Cod. Lat. 256”; vö. HERMANN: *Id. m.* 39. és 40. l. A facsimilék tanulmányozhatók: BERKOVITS: *Id. m.* 30. és 28. ábráin.

⁵² Elsősorban az Országos Széchényi Könyvtár következő kódexekre gondolok: „Clmae 412” (korábban bécsi „Cod. Lat. 2363”), „Clmae 417” (korábban bécsi „Cod. Lat. 25”), „Clmae 428” (korábban bécsi „Cod. Lat. 2343”), „Clmae 429” (korábban bécsi „Cod. Lat. 1079”) és talán „Clmae 370”. Ld. a facsimilét BERKOVITS: *Id. m.* XXI, XXIV–XXXI, XLIV, XLIII és az utolsót, illetve amely 1462 szeptembere előtti: XLII. t. A korábban bécsi kódexekre (1933-ig) vö. HERMANN: *Id. m.* id. köt. a vonatkozó számoknál.

⁵³ Rövid utalás két másolóra, akik nem szerepelnek CSAPODINÉ felsorolásában: nem ismerem, fényképmásolatban sem, a „Cod. Lat. V. 3. B/107” Corvinát, amely a salzburgi Studienbibliothek állományába tartozik (*Herodiani historiarum libri VIII*. A. BONFINI fordításában, membr. XV. sz. cc. 128), melyben az alábbi aláírás olvasható (c. 128r): „Ad serenissimum Regem Mathiam Herodiani ab Antonio Bonfine traducti et a Jo. Francisco Comite Augustali et familiare pontificio transcripti ob magnam in Regem Ungariae et Boemiae devocionem. Finis.” Vö. *Bibliotheca Corvina*. 76. l. nr. 90. BONFINIVAL kapcsolatban: meg kell még oldani hiteles írások alapján azt a kérdést, hogy a *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* „Clmae 421”, korábban „Cod. Lat. 2365” (Bécs) sajátkezűleg írott-e, mint ahogy feltételeznék a c. 5v. megjegyzése: „Manus Bonfinis nostri propria avunculi”; az írás humanista kurzív, könnyed jellegű (vö. BERKOVITS: *Id. m.* 127. l. és XXXVII. t.).

EMANUELE CASAMASSIMA: NOTE E OSSERVAZIONI SU ALCUNI
COPISTI DEI CODICI CORVINIANI

Nel presente articolo vengono riproposte alla critica alcune identificazioni di copisti ed alcune attribuzioni di codici Corviniani. L'esame ha inizio dai manoscritti coevi al primo periodo della Bibliotheca Corvina. La *Physica* di ARISTOTELE in trad. latina, della Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek di Göttingen (Cod. philol. 36.), assegnata tradizionalmente a Gherardo di Giovanni del CIRIAGIO, è in realtà fatica di un copista che non possiede le qualità di calligrafo del fiorentino, come risulta senza incertezze da un confronto tra le due „antiquae”. Il manoscritto del *De ordine docendi ac studendi* di Battista GUARINI, della Universitätsbibliothek di Jena (Bos. 8°. 1.) attribuito ad un ignoto copista ferrarese e riferito al 1459 sul fondamento della scritta a c. 34° „E Ferraria XVII. Aprilis 1459”, è da ritenersi posteriore a questa data. È facile difatti rilevare come quella scritta costituisca il *datum* di una lettera di GUARINO Veronese al figlio, unita all'operetta di quest'ultimo, e non la data, come si è creduto, dell'esecuzione della copia. Il codice potrà pur essere di origine ferrarese; ma ciò attende di essere provato attraverso l'esame della scrittura e della decorazione.

Dopo avere accennato ai codici in umanistica corsiva (l'APPIANO della Biblioteca Nazionale di Vienna, l'Asconio PEDIANO della Biblioteca Nazionale Ungherese, e lo SVETONIO della Biblioteca Universitaria di Budapest) attribuiti dalla Signora Klara CSAPODI a Pietro CENNINI mediante un esemplare esame delle scritture, l'Autore critica l'assegnazione all'umanista-amanuense del S. BASILIO, *Omellie*, della Biblioteca Nazionale Ungherese (Clmae 426). È da supporre, tuttavia, che in questo caso non siamo di fronte ad una nuova attribuzione; si tratterà piuttosto dello scambio materiale di segnatura con un altro codice di S. BASILIO, della stessa Biblioteca, la cui scrittura presenta indubbe affinità con la „littera” del CENNINI (Clmae 415).

Successivamente si accenna, apportando alcune giunte e rettifiche, agli scrittori di lettera antica tonda che lavorarono per MATTIA nell'ultimo decennio del suo regno: i fiorentini Antonio SINBALDI e Alessandro da VERRAZZANO, il ferrarese Sigismondo de' SIGISMONDI, attivo anche a Firenze. Non priva di pregi appare anche la antiqua tonda di alcuni copisti minori, i quali svolsero per lo più la loro opera a Firenze: Cante di BONAGIO DE CANTINIS, Nicolaus Presbyter FAVENTINUS, Franciscus COLLENSIS Presbyter, Martinus ANTONIUS Presbyter, ser Carolus Hilarii de FATARIIS, i monogrammisti MLP e MT, il copista, infine, che assume come divisa la sentenza Terenziana „Omnium rerum vicissitudo est” (Biblioteca Estense di Modena).

Interessanti problemi di attribuzione presentano i Corviniani della Herzog—August—Bibliothek di Wolfenbüttel, i quali provengono dalla cerchia di Marsilio FICINO e in parte sono stati editi a cura di Filippo VALORI, per farne omaggio a MATTIA. Mentre uno dei Guelferbitani — il 12. Aug. 4° (*Libri III—IV delle Epistole* di Marsilio FICINO) — reca la sottoscrizione dell'amanuense, il professore in arti e teologo Sebastiano SALVINI, congiunto e familiare del filosofo, altri due codici — 2. Aug. 4° (*De somniis* di SINESIO e *Libri III—IV delle Epistole* del FICINO) e 10. Aug. 4° (*Commento* di PRISCIANO Lido al trattato *De intellectu et de phantasia* di TEOFRASTO) — non presentano sottoscrizioni di copista. Riprendendo un'ipotesi affacciata da E. HOFFMANN, la lettera di questi due codici (si tratta di un'umanistica corsiva affine a quella di SALVINI, ma pure distinta da questa per talune particolarità) potrebbe assegnarsi con molta verosimiglianza ad un altro „scriptor” del FICINO, ossia a ser Luca FABIANO de Ficinis. Un confronto tra la scrittura di questi Guelferbitani e la „littera” certa del FABIANI (quale, ad esempio, l'umanistica corsiva del Laur. Stroziano 97, *Miscellanea neoplatonica* in trad. latina) sembra confermare, per quanto è possibile per questa diffusissima scrittura di dotti, l'attribuzione di E. HOFFMANN. La testimonianza di alcune lettere del FICINO e della prefazione di Filippo VALORI al codice 2. Aug. 4° consente di escludere un'attribuzione della scrittura di questi codici a Francesco GIUGNI e permette di stringerla più da vicino le datazioni: il 12. Aug. 4° può assegnarsi al 1482, mentre il 2. Aug. 4° può datarsi al 1484/1485; contemporanea a quest'ultimo manoscritto potrebbe essere l'esecuzione del 10. Aug. 4°. Un altro Guelferbitano appartenente alla medesima cerchia Ficiniana e dedicata a MATTIA, il 73. Aug. fol. (*Libri I—VIII delle Epistole* del FICINO), è trascritto in „littera antiqua”, e non può quindi accostarsi, dal punto di vista grafico, ai codici precedenti. Per la scrittura di questo codice, e in particolare della prefazione di Filippo VALORI, si propone il quesito se l'amanuense non debba identificarsi con il VALORI stesso, che ha curato l'edizione. L'ipotesi, tuttavia, non sembra ricevere conferma da un confronto della scrittura del codice con la corsiva usuale del VALORI (Cod. Panciatichiano 134, *Ricordanze della famiglia Valori*, della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze).

L'attribuzione a Bartolomeo della FONTE, che risale al FÖGEL, dei codici Laur. Acquisti e doni 233 (*Commento a Giovenale* di Domizio CALDERINI), Guelferbitano 43. Aug. fol. (*Opera exquisitissima* di Bartolomeo della FONTE), Marciano Lat. X. 31 (SVE-TONIO, PLINIO, EUTROPIO, etc.), Cod. Lat. Monacense 341 (*Historia Bononiensis* di Tommaso SENECA) regge ancora in parte alla prova: la scrittura del Laurenziano e del Guelferbitano corrisponde esattamente all'umanistica corsiva certa del FONZIO (quale è rappresentata, ad esempio, nel Laur. 39. 36, *Argonautica* di Valerio FLACCO). Relativamente ad alcune carte si può fare il nome di Bartolomeo anche per il Marciano; è assolutamente da escludersi, invece, che sia opera di lui, almeno per quanto concerne la „littera” del testo, il Cim. 341, trascritto in una semigotica dell'Italia settentrionale.

Nell'ultima parte dell'articolo si accenna al compito più interessante e fecondo della paleografia dei Corviniani: vogliamo dire lo studio dell'imitazione della „littera antiqua” di maniera fiorentina nello scriptorium di Buda, per opera di copisti magiari. Come prima annotazione, si richiama l'attenzione degli specialisti sulla identità di stile e di maniera, se non addirittura di mano, che può riconoscersi tra le scritture del Viennese Lat. 44 (*Epitome Almagesti di Tolomeo* del REGIOMONTANO) e dei codici 422 e 430 della Biblioteca Nazionale Ungherese (*Scritti* di SENOFONTE in trad. latina; *Orazioni* di ISOCRATE in trad. latina). In nota si accenna ad altri codici in „antiqua”, che sembrano opera di amanuensi ungheresi.

A conclusione dell'articolo l'Autore esprime l'augurio che possa vedersi presto la pubblicazione in facsimile delle scritture dei Corviniani: „corpus” che sarà di estrema importanza storica e paleografica.